

Reményi Péter⁸

A Vajdaság városhálózatának népességszám-változása a 2020-as évek elején⁹

Vajdaság városhálózatára az elmúlt évtizedben a népességszám-csökkenés és a növekvő monocentrikusság volt jellemző. Ezek a folyamatok eltérően érintették a tartomány településeit. A 2022-es népszámlálás segítségével bemutatjuk Újvidék növekvő súlyát, a népességcsökkenés területi mintázatát és a városhálózatban bekövetkező változásokat, ahol Szabadka és a Tiszamente további teret veszít Újvidék agglomerációjával szemben.

Kulcsszavak: városhálózat, népességszám

JEL-kód: J11

The population change of the city network of Vojvodina in the early 2020s

Vojvodina Autonomous Region has been a multicultural frontier zone between Hungarian and Serbian ethnic and political landscapes for centuries. The multiple territorial changes during the 20th century influenced significantly – among others – the development of urban centers in Vojvodina. Currently serious demographic decline characterizes the northern Serbian province, similar to what can be observed throughout the region. Both low fertility rates and a negative migration balance contribute to the substantial decrease of population which is among the most important factors affecting the recent development trends of urban areas. The urban network of Vojvodina has been characterized by population decline and increasing monocentricity over the last decade. These processes have influenced the municipalities of the province differently. 2022 census data is used to illustrate the growing importance of Novi Sad and changes in the urban network, where Subotica and the Tisza region are losing further ground to the agglomeration of Novi Sad and the Novi Sad-Beograd axis. Furthermore, quantitative analysis is used to describe the spatial patterns of population decline, where borderside regions, as well as municipalities with higher ethnic Hungarian population are declining with a faster rate. In the former it is the consequence of an unfavorable location while at the latter the ageing of Hungarian population.

Keywords: urban network, population

JEL-code: J11

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.22>

1. Bevezetés

Mint minden település- és városhálózat esetében, úgy a Vajdaság kapcsán is meghatározó tényezőt jelentenek a természetföldrajzi alapok (domborzat, vizek, talajok, stb.), melyek az elsőszámú telepítő tényezőkként jelennek meg. A Vajdaság legnagyobb, alföldi részén ezek közül a felszíni vizekhez való viszony a legfontosabb, míg a Szerémségi területeken ehhez jön a domborzat szerepe. A történeti folyamatok (impériumváltások, háborús pusztítások, hosszan tartó békés időszakok, stb.) jelentik a városhálózatot formáló második nagy csoportot, amely a Vajdaság esetében számos történelmi korszakban bírt kiemelkedő jelentőséggel az elmúlt századokban (török háborúk pusztításai, bevándorlások, birodalmi határhelyzet, kapitalista mezőgazdaság forradalma, történelmi Magyarország szétesése, két jugoszláv állam születése és bukása...). Harmadik csoportként a jelenkori társadalmi-gazdasági-politikai változásokat

⁸ tudományos munkatárs, KRTK/RKI/Dunántúli Tudományos Osztály; egyetemi docens, PTE/TTK/FFI/Politikai Földrajzi, Fejlesztési és Regionális Tanulmányok Tanszéke

⁹ A kutatás a „Geopolitikai folyamatok és térképzetek Közép-Európában: Államok, határok, integráció és területi fejlődés” című, 134903. számú OTKA-projekt keretében, az NKFI Alap K_20 programjának támogatásával valósult meg.

(demográfiai, etnikai változások, poszt szocialista gazdasági átalakulás, tőkebefektetések, Szerbia európai integrációja, stb.) azonosíthatjuk, melyek történelmi jelentőségét csak az utókor fogja eldönteni, de az egyre gyorsabban változó világunkban a ma lakossága számára talán a legfontosabb befolyásoló tényezőket jelentik. Az első két csoport Vajdaság városhálózatára gyakorolt hatásáról számos munka született már (Nagy (szerk.) 2007; Léphaft–Reményi, 2014; Tosić. 2009; Živanović et al., 2019), ahol részletkérdésekre ugyan folyamatosan születnek új és fontos válaszok, de a nagy folyamatokat alapvetően ismerjük. A recens folyamatok eredményeinek számbavétele viszont időről időre elkerülhetetlen, amire az ideális időpontokat a tízévente lebonyolított népszámlálások jelölik ki. Jelen rövid írásunkat is ez motiválta, a folyamatosan megjelenő 2022-es szerbiai népszámlálás vajdasági városhálózatra vonatkozó demográfiai eredményeit igyekszünk számba venni és egyszerű eszközökkel azokat elemezni-magyarázni. Mivel a népszámlálási eredmények publikálása messze nem teljes még, az elemzésünk sem lehet minden részletre kiterjedő, ugyanakkor az első eredmények rögzítését és vizsgálatát fontos feladatnak tartjuk egy olyan térségben, mely a magyar nemzet-, kül-, gazdaság- és geopolitika egyik kiemelt iránya napjainkban.

2. Módszerek

Munkánkban alapvetően kvantitatív eszköztárral dolgoztunk. Vizsgálataink elsőszámú forrásaként a 2022-es szerbiai népszámlálás 2023. május 25-én publikált első települési szintű adatai szolgálnak (RZS 2023a). Ezt egészítik ki az április 28-án publikált első községi szintű adatok (RZS 2023b). A 2022-es adatokat korábbi – mindenek előtt a 2011-es – népszámlálások adataival (RZS 2012a, RZS 2012b) összehasonlítva elemeztük a lakosságszám-változást, mely a városok dinamizmusának jó fokmérője lehet. Mindezt összevetettük a városok saját községi adataival, a Vajdaság Autonóm Tartomány és Szerbia hasonló adataival, hogy a relatív változásokat is feltárhassuk.

A települések rendszerbe szerveződésének egyik sokat használt mutatója a rang-nagyság elemzés, melyet szintén elvégeztünk mind Szerbiára, mind külön a Vajdaságra és korábbi hasonló elemzésekkel is összevetettük, hogy lássuk az eloszlás változását. Az Auerbach által megfogalmazott rang-nagyság vizsgálatot (Haggett, 2006; Cséfalvay, 1994) a településhálózat arányos fejlődésének elemzésére szokás használni, ahol a zavartalanul fejlődött rendszer szabályos görbét alkot. Elméletben azt a városhálózatot tartjuk optimálisnak, ahol az egyes városok lakosságszáma annyira része a legnépesebb városénak, ahányadik helyen található a lakosságszám-szerinti sorrendben. Az ettől való eltérések a városhálózat különböző zavarait, aránytalanságait jelölik. Legjellemzőbb eset, amikor a legnagyobb város (általában a főváros) sokkal nagyobb, mint az öt követő település, ez az ú. n. primate-city jelenség (ez a helyzet Magyarországon is). Ennek fordítottja is előfordul, amikor több közel azonos méretű város található a rangsor elején (erre hasonlít pl. Olaszország vagy az Egyesült Államok településhálózata).

Végül soron az index fontos és könnyen összehasonlítható információkat nyújt a városhálózatok vizsgálatához. Elsősorban az egy-, illetve többközpontúsággal, valamint a városhálózatok belső arányainak megértésével kapcsolatban használható és az alábbi matematikai képlettel számolható:

$$N_{(n)} = \frac{N_{(1)}}{R_{(n)}}, \quad \text{ahol:}$$

$N_{(n)}$ =a városok sorában n-edik helyet elfoglaló város lakossága,

$N_{(1)}$ =a legnagyobb város lakossága,

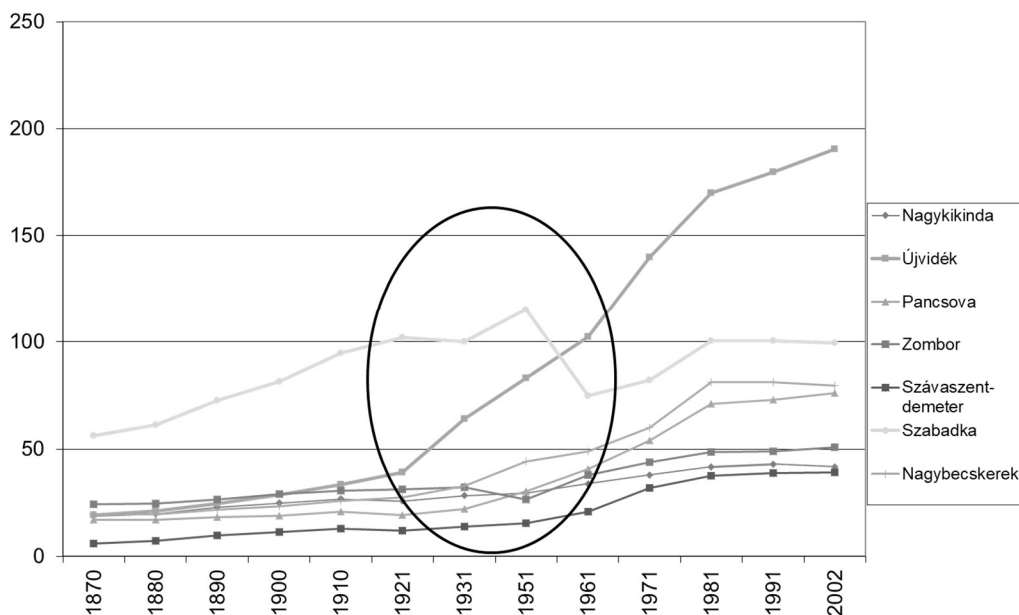
$R_{(n)}$ =az n-edik város rangja, a sorrendben elfoglalt helye (Cséfalvay, 1994).

3. A vajdasági városhálózat a 20. században

Ahogy korábban már említettük, nem kívánunk átfogó vajdasági városhálózat-elemzést írni, ugyanakkor a 21. századi folyamatok megértéséhez a történeti kontextus pár fontosabb csomópontját rögzíteni szükséges.

Az első világháborút lezáró szerződés új területi rendszert alakított ki a térségben is, a városhálózat fejlődésének így az egyik legfontosabb tényezője az impériumváltás lett. Ennek egyik eleme demográfiai, az új határok által szabdaltnak térben etnikai alapú migrációk zajlottak (pl.: optáció), majd a délszláv állam tudatos telepítési politikát is folytatott az újonnan megszerzett területeken, melyet korábbi lakosainak egy része el is hagyott (Gábrity, 2008).

A vándorlások mellett az impériumváltás fontos következménye a határok és az uralmi terek változása, mely a városok helyzeti energiáit is alapvetően változtatta meg. A korábban központi helyen fekvő, fontos közlekedési korridorok metszéspontjában található, alapvetően magyar kultúrájú Szabadka (Subotica), mely a kárpát-medencei városhálózat integráns és fontos részét képezte határhelyzetbe került. Az 1921-es jugoszláv népszámlálás szerint messze a legnépesebb vajdasági város, mely lakosságát tekintve közel azonos nagyságú – 90 ezer fő felett – volt ekkor, mint Zágráb (Zagreb) – 108 ezer fő és Belgrád (Beograd) – 111 ezer fő (Краљевина, 1932) fejlődésében a határváltozás komoly törést jelentett, melyet plasztikusan mutat a lakosság szám történeti alakulása is.

1. ábra: Vajdasági városi központok lakosság szám-változásai 1870-2002 között a népszámlálások alapján

(Fontos megjegyezni, hogy Szabadka népességének 1950-es évekbeli nagy visszaesése jelentős részben adminisztratív átszervezés következménye, az addig Szabadka város részét képező több lakott hely is önálló településsé vált Szabadka községén belül)

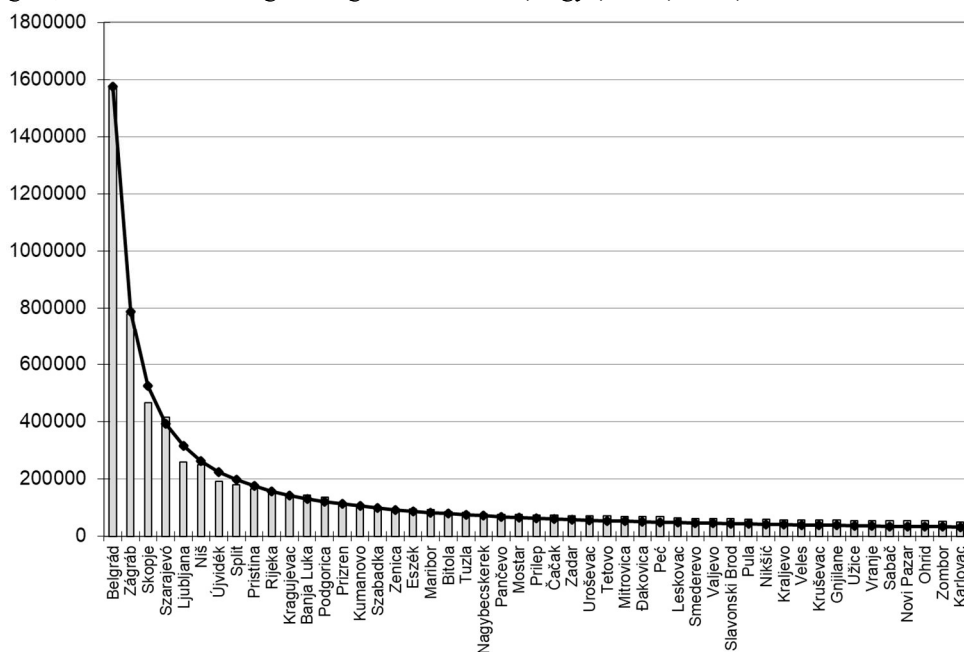
Fig 1 Population change of urban centers in Vojvodina from 1870 to 2002 based on censuses

Ezzel párhuzamosan vajdasági vezető várossá minden tekintetben Újvidék (Novi Sad) vált, amely közel megötszörözte lakosságát száz év alatt. Az 1921 óta tötretlenül gyarapodó lakosság a nagyfokú bevándorlásnak köszönhető, melyet az állami telepítéspolitikája is támogatott. Újvidék adminisztratív központtá tétele, központi iparfejlesztése ehhez mind hozzájárult. 1929-ben a Dunai Bánság székhelye lett, majd 1945-től a Vajdaság fővárosa (úgy, hogy népessége még

ekkor is alatta marad Szabadkának), mindenekelőtt Vajdaságon belüli központi fekvése, az új állam központjához (Belgrád) való közelsége és nem utolsósorban kevésbé magyar jellege miatt. Megfigyelhető ugyanakkor a két emblemikus város fejlődésének alakulása mellett az is, hogy a határhoz közel fekvő három nagyváros (Zombor/Sombor, Szabadka és Nagyikinda/Kikinda), ha nem is ugyanolyan mértékben, de azonos sorsban osztozik, ami a fejlődésük relatív lassulásával összefüggésbe hozható demográfiai stagnálással jellemezhető.

Velük szemben a délebbi fekvésű, ezáltal a határmódosítások következtében a korábbi kedvezőtlen határmenti helyzetből központibb elhelyezkedésűvé vált Újvidék, Nagybecskerek (Zrenjanin), Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) és Pancsova (Pančevo) lényegesen gyorsabb népességnövekedést tudhat maga mögött, mely dinamikusabb fejlődésre utal. Esetükben a szerb lakosság aránya is magasabb volt, hiszen közelebb lévén az 1921 előtti szerb-magyar határhoz a frontier-jelleg is jobban érvényesült és a korábban periferikus fekvésű szerb főváros közelsége is erősítette a fenti folyamatokat. A délszláv államban a Vajdaság többszörösen kedvezőtlen helyzetbe került, amennyiben a szerb elit a magyar és német kisebbség dominanciáját igyekezett megtörni többek között közigazgatási, jogi, gazdasági, pénzügyi eszközökkel (Nagy (szerk.) 2007). Ennek demográfiai következményei (emigráció és szerb betelepítés) éppúgy kedvezőtlenül érintették a vajdasági településeket, mint a gazdasági-pénzügyiek (magasabb adók).

A második világháború ismét demográfiai katasztrófák sorozatát hozta, úgy a háború maga, mint az újabb többszörös impériumváltások nagyfokú, etnikailag meghatározott átalakulásokat okoztak. Az etnikai tisztogatások, deportálások, ki-, be-, majd visszatelepítések a 40-es évek végéig tartottak. Az ezt követő szocialista városfejlődés a maga sajátos logikája mentén hatott a településekre. Erőltetett iparosítás, szocialista modernizáció, lakáspolitikai, villamosítás, az urbanizáció felerősödése jellemezték a 20. század második felét. A szocialista Jugoszlávia városhálózata az ideálshoz közeli rang-nagyság eloszlást mutatott, melyben a városok jelentős népességnövekedést könyvelhettek el. Ez a Vajdaság városhálózatát is érintette, ugyanakkor a 70-es évekig a tartományban az állami beruházások aránya alacsonyabb volt az országos átlagnál, fő feladata a mezőgazdasági termelés volt (Nagy (szerk.) 2007).

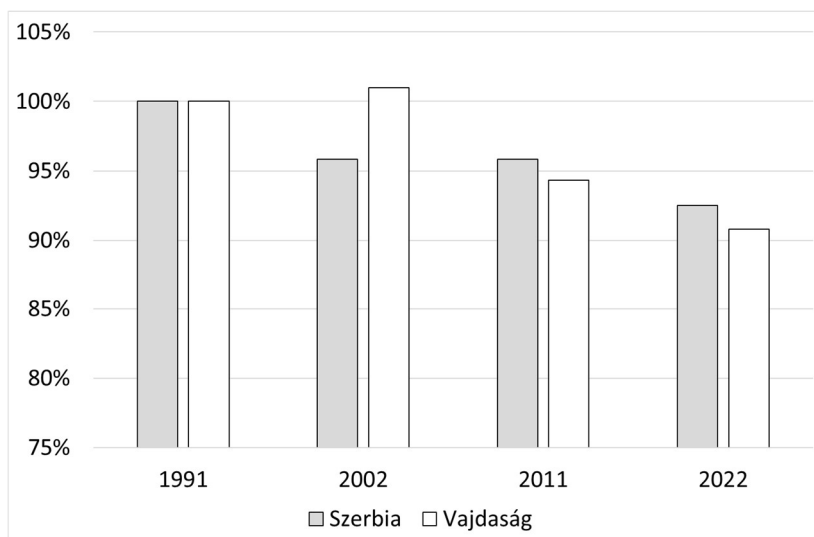

2. ábra: Jugoszlávia városhálózatának rang-nagyság eloszlása 1991-ben

Fig 2 Rank-size distribution of Yugoslavia's urban centers in 1991

Jugoszlávia felbomlása a Vajdaság városhálózatára és demográfiájára közvetett hatással volt. A direkt fegyveres konfliktusok nem érintették, ugyanakkor a magyarság emigrációjának a háborúk újabb lökést adtak. Ezzel párhuzamosan megindult a Belgrád fennhatósága alól kikerülő területek szerb lakosságának Vajdaságba költözése, ami a 20. század harmadik jelentősebb betelepülési hullámát hozta és tovább homogenizálta a lakosság etnikai összetételét. A kisebb államterület kevesebb városa között a vajdasági városok viszont emelkedni tudtak a relatív hierarchia tekintetében, amiből legtöbbet Újvidék profitált, Szerbia második legjelentősebb városává vált.

A 21. század egyik komoly szerbiai és közép-európai problémája a demográfiai válság, mely egyszerre következménye az emigrációnak és a negatív természetes szaporodásnak. Ennek következtében mind Szerbia, mind azon belül a Vajdaság lakossága is csökkenő tendenciát mutat. Ez az a demográfiai keret, amiben a vajdasági városok működnek (3. ábra).

3. ábra: Szerbia és a Vajdaság lakosságának változása (1991=100)

Fig 3 Population change of Serbia and Vojvodina (1991=100)

4. Szerbia településhálózatának alapadatai a 2022-es népszámlálás alapján

Szerbia településhálózatának jogi-adminisztratív felépítése eltér a magyarétól. A községek/városok (melyek a magyar járásokkal összehasonlítható méretű területi egységek és kevés kivételtől eltekintve több települést foglalnak magukba) jelentik a helyi önkormányzatiság fő területi szintjét. Ebből a Koszovó nélküli Szerbiában összesen 145 található (117 község és 28 város), a Vajdaságban ebből 45 (37 község és 8 város), utóbbiak a teljes állomány 32% és 29%-át jelentik, ami hasonló Vajdaság Szerbián belüli területi (28%) és népességi (26%) súlyához.

A községeken/városokon belül többnyire egy központi település és annak közvetlen vidéki vonzáskörzete található, melyek önálló lakott helyek, magyar terminológia alapján települések, melyek szintén lehetnek városiak és vidékiek. Ezek a városok statisztikai értelemben számítanak városoknak, sok esetben méretük mindössze egy nagyobb faluval egyenlő, míg Szerbia 28 városa jogi és demográfiai értelemben is az, többnyire adminisztratív funkciókkal is rendelkeznek, pl. körzetközpontok.

1. táblázat: Szerbia 10 legnagyobb városának lakossága 2011-ben és 2022-ben

Table 1 Population of the ten largest urban centers in Serbia in 2011 and 2022

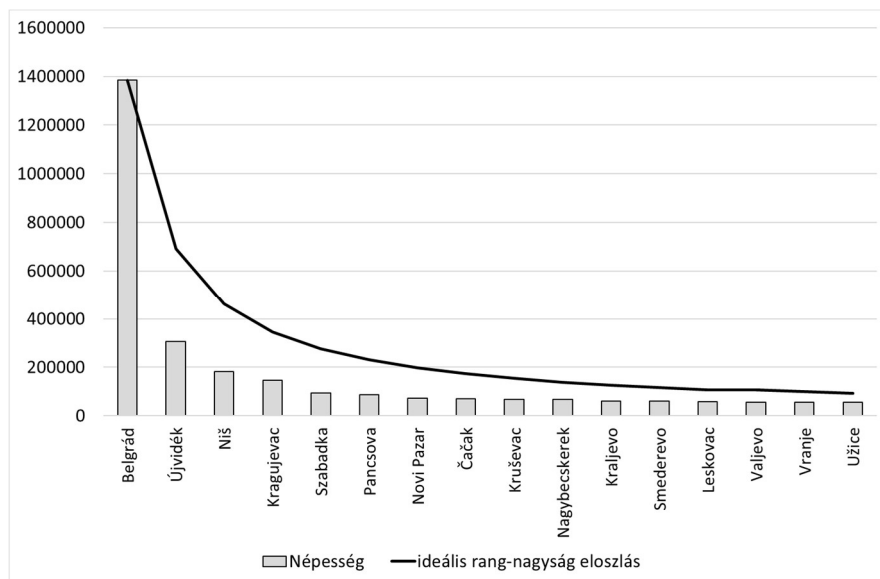
város	lakosság 2022	lakosság 2011	2022-2011	2022 a 2011 százalékában
Belgrád	138 3875	1 233 796	150 079	112,2%
Újvidék	306 702	277 522	29 180	110,5%
Niš	182 797	187 544	-4 747	97,5%
Kragujevac	146 315	150 835	-4 520	97,0%
Szabadka	94 228	105 681	-11 453	89,2%
Leskovac	58 338	60 246	-1 908	96,8%
Pancsova	86 408	76 203	10 205	113,4%
Kruševac	68 119	73 316	-5 197	92,9%
Kraljevo	61 490	64 175	-2 685	95,8%
Novi Pazar	71 462	66 527	4 935	107,4%

Forrás: RZS 2012a és RZS 2023a A városok itt funkcionális értelemben szerepelnek, azaz az egymással összenőtt városias települések együtt (pl.: Szabadka és Palics (Palić) egyben).

Szerbia városhálózata Jugoszlávia felbomlását követően kimondottan monocentrikus lett, ahol az egykori szövetségi főváros túlméretezetté vált az elvesztett területek, lakosság és ellenpólus- városok következtében. Szerbia lakosságának 16,5%-a élt Belgrádban 2011-ben, szemben pl. az 1948-as hét (Živanović et al., 2019) avagy az 1991-es 11,5%-kal. Ha nemcsak Szerbia, hanem teljes Jugoszlávia lakosságához viszonyítunk akkor a lakosság kevesebb, mint 5%-a élt a fővárosban 1991-ben.

Ez a monocentrikusság az elmúlt évtizedben tovább növekedett, amennyiben Belgrád népességének növekedési üteme meghaladta a legtöbb nagyvárosét, melyek közül a fővároson kívül mindössze Újvidék, Pancsova és Novi Pazar tudta ténylegesen is növelni a lakosságát (egy jelentős ütemben csökkenő lakosságszámú országban). Jelenleg Belgrádban él Szerbia lakosságának közel 21%-a, amiben a 10 év alatti 150 ezres (12%-os) növekedés mellett a legfontosabb faktor az ország lakosságának több, mint fél millió (7,5%-os) népességvesztése.

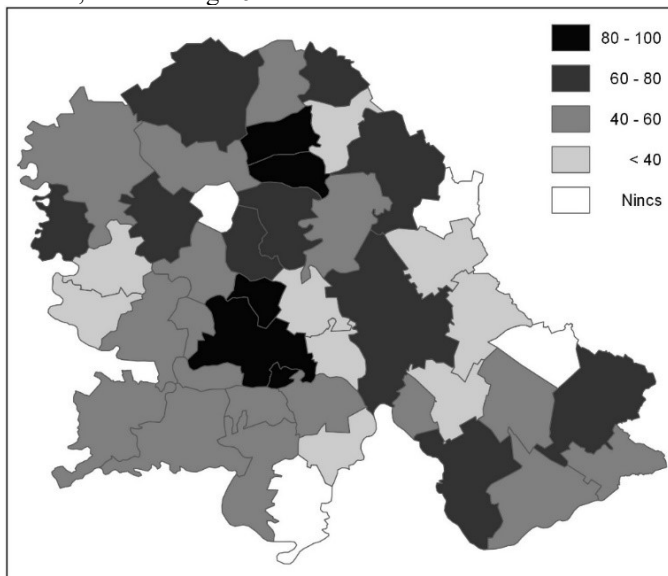
Az ország városi térszerkezetére a demográfiai válság kevésbé hatott, a városi, nagyvárosi települések elhelyezkedése hasonló. A legnagyobb városok hagyományos központoknak tekinthetők, a Szandzsák történelmi székhelyét, Novi Pazart leszámítva az ország észak-déli stratégiai tengelye mentén helyezkednek el (Szabadka, Újvidék, Belgrád, Kragujevac, Niš, Leskovac). Az 1991-es népszámlálási viszonyokhoz képest nincs igazán jelentős, strukturális átrendeződés. A hat legnagyobb város sorrendje változatlan az elmúlt három évtizedben, Novi Pazar gyors népességnövekedése (több, mint 40%) repíti a szandzsáki települést a tíz legnagyobb város közé.

4. ábra: Szerbia városainak rang-nagyság eloszlása 2022-ben (forrás: RZS 2023a)
Fig 4 Rank-size distribution of urban centers in Serbia in 2022

5. Vajdaság településhálózata

A Vajdaságban a 2022-es népszámlálás idején 52 statisztikai értelemben városnak tekinthető település volt. Ezek többnyire az egyes községek/városok központi települései, de néhány község esetében több városi települést is megfigyelhetünk (pl.: Ada – Ada és Mohol (Mol), Kúla (Kula) – Cservenka (Crvenka) és Kúla, vagy az Újvidék külvárosaiként funkcionáló Futak (Futog), Pétervárad (Petrovaradin) és Kamanc (Sremska Kamenica). A méretbeli eltérések nagyok, Szerbia második legnagyobb városával Újvidékkal szemben Módos (Jaša Tomić) lakossága 2000 fő alatti, a különbség 162-szeres.

5. ábra: A városi népesség aránya (%) Vajdaság községeiben/városaiban 2022-ben
Fig 5 Share of urban population in the towns and municipalities of Vojvodina in 2022

Forrás: RZS 2023a, kartográfia: Szabó Tamás

A városi népesség községen belüli arányában is nagy szórás figyelhető meg. Extrém eset Karlóca (Sremski Karlovci), ahol a község mindössze egy települést tartalmaz, Karlóca városát, így a község lakossága teljes egészében városi. Rajta kívül is 80% feletti Újvidék, Temerin, Zenta (Senta) és Ada községben a városi lakosok aránya (5. ábra). Utóbbiak esetében az Alföld magyarországi részein is jellemző tanyás-mezővárosi településstruktúra okozza a magas arányt, míg Újvidék esetében Szerbia második legnagyobb városának népessége emeli 80% fölé az arányt.

A skála másik végén a városi népességgel nem rendelkező községek találhatók (Kishegyes/Mali Idos, Magyarsernye/Nova Crnja, Zichyfalva/Plandiste, Petyince/Pecinci). Közös jellemzőjük az agrár-jelleg, az alacsony népsűrűség, Petyince kivételével a kései (18. századi) telepítés vagy újraterelítés. Negyven százalék alatti városi lakosságot találunk még néhány bánáti, alsó-tisza-vidéki és dunamenti községben is, ahol vagy a természeti viszonyok nem kedveztek nagyobb városi népesség kialakulásának, vagy a helyzeti energiák nem elégségesek, de szerepet játszhatott a második világháború után a németiség kitelepítése is.

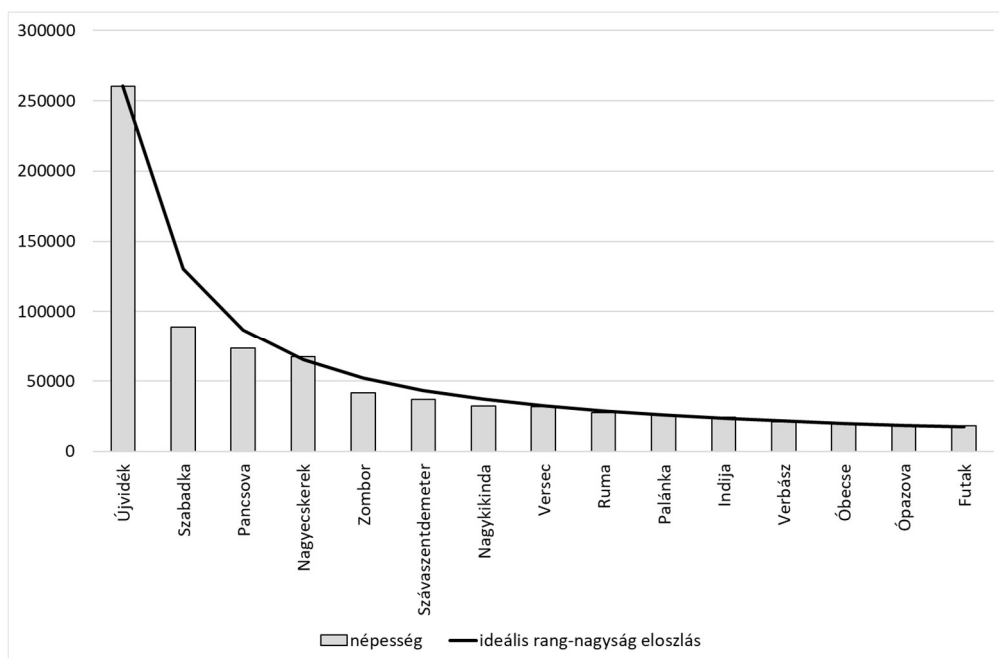
2. táblázat: Vajdaság 10 legnagyobb települése 2022-ben és népességük alakulása 1991–2022 között a népszámlálások alapján

Table 2 Ten largest urban centers in Vojvodina in 2022 and their population change from 1991 to 2022 based on censuses

Település	1991	2001	2011	2022
Újvidék	179626 (211279)	191405 (234151)	250439 (277522)	260438 (306702)
Szabadka	100386	99981	97910	88752
Pancsova	72793	77087	76203	73401
Nagybecskerek	81316	79773	76511	67129
Zombor	48993	51471	47623	41814
Szávaszentdemeter	38834	39084	37751	36764
Nagykikinda	43051	41935	38065	32084
Versec (Vršac)	36885	36623	36040	31946
Ruma	28582	32229	30076	27747
Palánka (Bačka Palanka)	26780	29449	28239	25476

Forrás: RZS 2023a. A városok itt adminisztratív értelemben szerepelnek, azaz a jogilag önálló települések külön (pl.: Szabadka és Palics külön), Újvidéknél zárójelben a funkcionális értelemben vett város lakosságát (Újvidék, Futak, Kamanc és Pétervárad együtt).

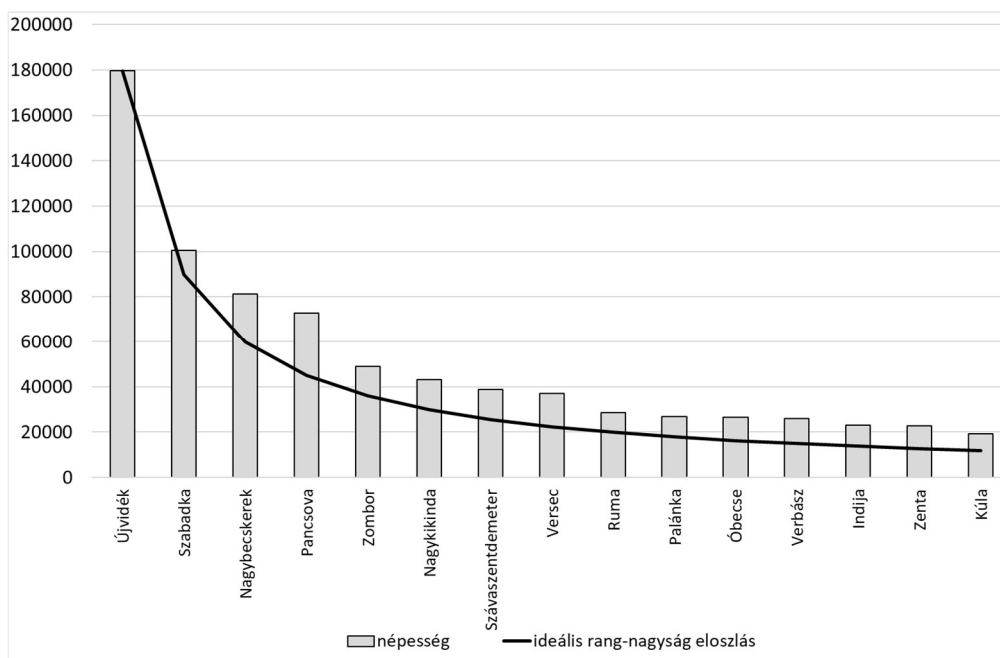
A városok lélekszáma Szerbiához hasonlóan a tartományban is csökkenő pályán mozog (2. táblázat). A 2011 és 2022 közötti évtizedben mindössze Újvidék, Pétervárad és Kamanc tudta népességszámát abszolút értékben növelni. Mindhárom település az újvidéki agglomeráció része. Nem sokkal kedvezőbb a helyzet, ha nagyobb időintervallumot tekintünk. Az utolsó, 1991-es, jugoszláv népszámlálás óta eltelt három évtized alatt a pozitív változás a tágabban vett újvidéki vonzáskörzet városait (Újvidék, Pétervárad, Kamanc, Futak, Temerin), az Újvidék–Belgrád tengelyt (Karlóca, Indija/Indija, Ópazova/Stara Pazova), valamint a lassan Belgrád elővárosává váló Pancsovát érintette csak. Vajdaság többi városának lakossága csökkent az elmúlt harminc évben, még akkor is, ha számos közülük az 1991–2001 időintervallumban jelentős népességnövekedést könyvelhetett el, mindenekellett a többi önállóvá váló egykori jugoszláv tagköztársaságból bevándorló, elsősorban szerb lakosságnak köszönhetően (pl.: Zombor, Ruma, Sid/Sid...). Ez a tendencia azonban már a 2011-es népszámlálás idejére megfordult, az azóta eltelt évtizedben pedig tovább erősödött.

6. ábra: Vajdaság városainak rang-nagyság eloszlása 2022-ben (forrás: RZS 2023a)
Fig 6 Rank-size distribution of urban centers in Vojvodina in 2022

Vajdaságban is megfigyelhető a városhálózat növekvő monocentrikussága, de az értékei még nem érik el a szerbiai mutatókat. 1991-ben Újvidéken élt a tartomány lakosságának 8,9%-a, amely érték évtizedről évtizedre folyamatosan nőtt (2001 – 9,5%, 2011 – 13%, 2022 – 15%), a legnagyobb ugrást 2001 és 2011 között produkálta. Ennek okai között találjuk a tartomány népességének csökkenését (2001 és 2011 között több, mint 115 ezer, 2011 és 2022 között több, mint 175 ezer fővel csökkent a lakosság) és Újvidék növekvő népességszámát (2001 és 2011 között mintegy 60 ezer (!), 2011 és 2022 pedig további mintegy 10 ezer fővel nőtt a lakosság), melyet túlnyomóan a bevándorlás határoz meg.

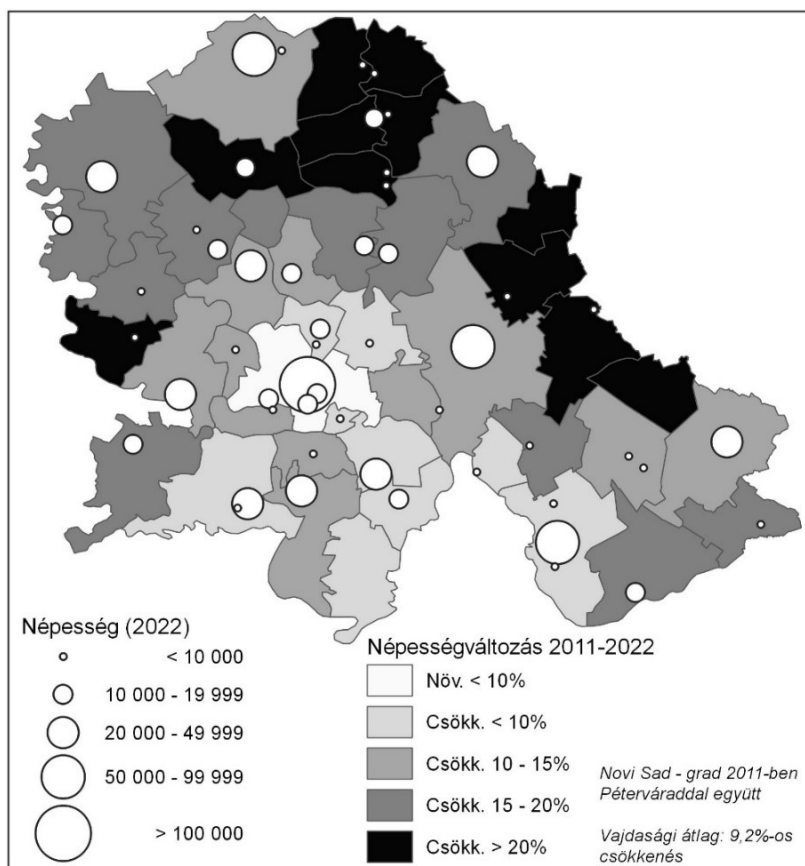
Az 1991-es vajdasági rang-nagyság eloszlás ugyanakkor azt mutatja, hogy a tartomány ekkor nemhogy kiegyensúlyozott, policentrikus városhálózattal rendelkezett, de a székhely népessége még el is maradt a többi város méretéből fakadó elvárásoktól (7. ábra).

7. ábra: Vajdaság városainak rang-nagyság eloszlása 1991-ben

Fig 7. Rank-size distribution of urban centers in Vojvodina in 1991

A fentiek mellett a rang-nagyság eloszlásban egy fontos különbség is megfigyelhető, nevezetesen, hogy a szerbiai városhálózat monocentrikussága esetén a főváros lakosságához képest minden rang-kategóriában hiányoznak a megfelelő méretű városok, azaz a makroregionális és regionális központok is lényegesen kisebbek, mint az ideális lenne (4. ábra). Ezzel szemben Vajdaság városhálózatából egy igazi ellenpólus hiányzik (6. ábra). A második-harmadik helyen álló Szabadka és Pancsova nem tud lépést tartani Újvidék növekedésével, utóbbi ráadásul funkcionális értelemben is inkább Belgrád elővárosává válik, semmint Újvidék ellenpólusává fejlődne. Előbbi pályája kapcsán visszautalhatunk a korábban már említett határmenti helyzetére ugyanúgy, mint a tovább zsugorodó délvidéki magyarságra (2011 és 2022 között mintegy 70 000 fővel csökkent a létszámuk), mely a 21. századra az egyértelmű központjukká váló (Léphaft–Reményi 2014) második legnagyobb vajdasági várost is kedvezőtlenül érintette. Szabadka város három évtized alatt lakosságának mintegy 12%-át veszítette el, míg ugyanezen időszakban Újvidék 45%-kal növelte sajátját. Ebben Szabadka esetében kétségtelenül fontos és számunkra kedvezőtlen változást jelent az elmúlt évtizedben mért, tartományi szinten mintegy 70 000 fővel csökkenő magyarság létszáma, mely a szabadkai község városai (Szabadka és Palics) esetében közel 10 000 fős csökkenést jelent 2011 és 2022 között (miközben ugyanezen települések lakosságszáma összesen mintegy 11 500 fővel csökkent a fenti időszakban, azaz a csökkenés jelentős részben a magyarsághoz kötődik).

8. ábra. Vajdaság községeinek/városainak népességszám-változása 2011 és 2022 között, valamint a városok népessége 2022-ben

Fig 8 Population change of towns/municipalities in Vojvodina from 2011 to 2022 and the 2022 population of the urban centers

forrás: RZS 2012a és RZS 2023a, kartográfia: Szabó Tamás

Szabadka város lakosságának csökkenése a 2011–22-es időszakban nem tér el a vajdasági lakosság csökkenési ütemétől, hozta a tartományi átlagot. A néhány növekedést megelő városon kívül csak a korábban már említett újvidéki és belgrádi vonzáskörzet valamint az őket összekötő tengely további városai tudták relatív súlyukat növelni (lassabban csökkent népességük, mint a tartományé). Ilyenek a korábban említett növekvők mellett még Zsablya (Žabalj), Ópáva (Opava), Beocsin (Beočin), illetve a szerémségi városok egy része. Ezzel szemben a legnagyobb csökkenést, ezáltal súlyvesztést elszenvedő városok közt felülreprezentáltak a jelentős magyar kisebbséggel rendelkezők. A képzeletbeli dobogó fokait Palics, Zenta és Csóka (Čoka) foglalják el, akik lakosságuk minimum ötödét elvesztették egy évtized alatt.

Hasonló kép rajzolódik ki, ha nem csak a statisztikai értelemben városi településeket, hanem az összes községet tekintjük. A népességszám csökkenése Újvidék város kivételével minden községre jellemző volt az elmúlt évtizedben (8. ábra). A csökkenés mértéke leginkább a térszerkezeti helytől függött: a Belgrád városát keletről és nyugatról övező községek, Újvidék vonzáskörzete és Szávaszentdemeter lakossága csökkent a vajdasági átlagnál kisebb mértékben, azaz relatív súlyuk a tartomány népességén belül nőni tudott. A legnagyobb csökkenés két jól kivehető térségre volt jellemző. Egyrészt a Bánát román határ menti, rurális, szegény, a nagyobb városoktól viszonylag távol eső községei (Zichyfalva, Magyarcsérnye, Bégaszentgyörgy/Žitište, Torontálszécsány/Sečanj), amelyek térszerkezeti helyzete kedvezőtlen, hasonló az elnéptelenedő

kelet-szerbiai területekéhez. A másik nagy csoport sajnálatos módon a magyarság hagyományos, Tisza menti, észak-bácskai településterületéhez kötődik (Törökkanizsa/Novi Kneževac, Ada, Zenta, Csóka, Magyarkanizsa/Kanjiža, Topolya/Bačka Topola). Itt nem beszélhetünk a bánátihoz hasonló kedvezőtlen térszerkezeti helyzetről, a korösszetétel és az elvándorlás viszont nem kedvez a demográfiai folyamatoknak. Ezt a húsz százalék feletti csökkenést elszenvedő „magot” félkörben keretezi délről egy még mindig a tartományi átlag közel kétszeresével csökkenő népességű zóna Zombortól Nagyikindáig. Tulajdonképpen Szabadka 12,4%-os népességvesztése ugyan a tartományi átlagot meghaladja, de közvetlen környezetében mégis pozitív anomáliát jelent.

Összegzés

Vajdaság városhálózata az elmúlt évszázad alatt folyamatos átalakuláson ment keresztül, melynek betetőzésének tűnik az elmúlt évtized demográfiai változása. Vajdaság délszláv államhoz kerülése átalakította a települési dinamikákat, felértékelte Újvidéket, a Belgrádhoz közeli és Szerémségi városokat, melyek korábbi határhelyzetű alacsony népességű településekből központi, dinamikus növekvő városokká váltak. Ezzel szemben a tartomány északi részének városai, melyek az első világháború előtti magyar településhálózat fontos, sok esetben a legnagyobb népességű elemei közé tartoztak az új uralmi viszonyok következtében határmenti helyzetbe kerültek.

Újvidék folyamatos népességnövekedése, mely adminisztratív, gazdasági és funkcionális bővüléssel is együtt jár, a tartomány policentrikus-jellegű városhálózatát monocentrikussá irányba változtatta, a többi vajdasági város nem volt képes lépést tartani vele. Az elmúlt évtizedben a tartomány városai közül kizárólag Újvidék város volt képes növelni lakosságát, ami mögött egy általános szerbiai demográfiai válság és fokozott külső és belső vándorlás is meghúzódik. Szerbiai perspektívában ez azt is jelenti, hogy Vajdaság legdinamikusabb városai a Belgrád–Újvidék tengely mentén és Szerbia két legnagyobb városa vonzáskörzetében találhatók.

A két nagyvárostól távolodva a városok és a községek demográfiai folyamatai egyre kedvezőtlenebbül alakulnak. Minden irányban fokozódik a népesedési válság csak egy-egy hagyományos központ (Szabadka és Szávaszentdemeter) szűkebb környezetéhez képest kedvezőbb mutatói képesek megtörni a mintázatot.

A magyarság számára további kedvezőtlen, a városi hierarchiát is érintő folyamat a tartomány fokozódó etnikai homogenizációja, melyben a magyarság létszáma és aránya folyamatosan csökken. Ez a magyarság területi elhelyezkedése következtében mindenképp az észak-vajdasági városok, arányaiban jelentősebb demográfiai válságát is jelenti, melyek Szabadkát leszámítva a legnagyobb ütemben csökkenő népességgel rendelkeznek.

Irodalomjegyzék

- Cséfalvay Z. 1994: A modern társadalomföldrajz kézikönyve. Ikva Kiadó, Budapest, 366 p.
- Gábrity Molnár I. 2008: Vajdaság népességmozgása az utóbbi fél évszázadban. Közép-Európai Közlemények. 1:1. 74-85.
- Haggett P. 2006: Geográfia. Globális szintézis. Typotex kiadó, Budapest, 839 p.
- Краљевина Југославија дефинитивни резултати пописа становништва од 21 јануара 1921 год., Сарајево, Државна Штампарија, 1932
- Léphaft Á.–Reményi P. 2014: A kisebbségi intézményrendszer és politikum földrajzi dimenziói a Vajdaságban. Mediterrán és Balkán Fórum, 2. különszám. 76–87.
- Nagy I. (szerk) 2007: Vajdaság. MTA RKK–Dialóg–Campus, Budapest–Pécs, 575 p.
- RZS 2012a: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији. Национална Припадност, Подаци по општинама и градовима. Београд.
- RZS 2012b: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији. Старост И Пол, Подаци по насељима. Београд.

- RZS 2023a: Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године. Национална Припадност, Подаци по општинама и градовима. Београд.
- RZS 2023b: Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године. Старост И Пол, Подаци по насељима. Београд.
- Tosić, B. 2009: System of centers, the city of Belgrade and territorial organization of Serbia. Dela 31, 55–78.
- Živanović, Z., Tošić, B., Nikolić, T., Gatarić, D. 2019: Urban System in Serbia—The Factor in the Planning of Balanced Regional Development. Sustainability, 11, 4168.